Ülkü ÖNAL, *Bir Artvinlinin Gezi Notları: Anadolu'dan Ahıska ve Batum'a*, Yusufeli Belediyesi Yayınları, Erzurum, 2020, ISBN: 978-625-44448-3-8, 336 Sayfa.

Doç. Dr. Minara ALİYEVA ÇINAR*

İnsanoğlu, tarih boyunca daima yeni yerleri görmeyi, yeni çevreleri tanımayı, yenilikleri keşfetmeyi hayal etmiş; imkânları el verdikçe bunu gerçekleştirmiş, gerçekleştirmeye de devam etmektedir.

Günümüzde seyahat etmek hayli kolaylaşmıştır. Uçakla, trenle, otobüsle ve özel araçla seyahat eden pek çok insan vardır. Yapılan bu seyahatler de genel itibarıyla yeni yerleri görmek ve buna bağlı olarak tatil yapma keyfini çıkarmak amaçlanmaktadır. Oysa günümüzdeki hızlı ve kolay ulaşım araçlarının henüz olmadığı zamanlarda seyahat etmenin ne kadar zor olduğu bilinmektedir. Üstelik yapılan bu seyahatlerin çoğu daha çok yeni diyarları keşfetme ve keşfedilen yeni yerlerin fiziki, coğrafi, sosyo-kültürel vs. özellikleri dünyaya tanıtma, bilgi aktarma gibi amaçları gütmekteydi. Bu bilgi aktarımını sağlayanlar da şüphesiz ki seyyahlar veya bir başka deyişle gezginlerdir.

Marco Polo, İbni Battuta, Evliya Çelebi gibi dünyaca tanınmış isimler ömrünü gezmeye, farklı diyarları keşfetmeye adayan gezginlerden sadece birkaçıdır. Gezginlerin kaleme aldıkları "Seyahatname"lerde verilen bilgilere bakıldığında bu eserlerin hem belgesel hem de kurgusal içerikli bir yapıya sahip oldukları aşikârdır. Çünkü keşfedilen yerlerde yaşayan insanların sosyal hayatı, inanç ve gelenekleri, dil, folklor ve edebiyatın zenginlikleri, çevrenin coğrafi ve fiziki özellikleri, bitki ve hayvan âlemi vs. konusunda önemli bilgilere rastlamak mümkündür. Yüzyıllar geçmesine rağmen bu eserlerdeki bilgiler günümüzde dahi bir toplumun sosyo-kültürel değerlerine, etnografik ve antropolojik durumlarına ışık tutmaktadır.

Ne yazık ki çağın getirdiği sanal dünya âlemi, geçmişten günümüze kadar intikal eden bu kültürel değerlerin unutulmasına yol açmıştır. Bunun farkında olan bilge kişiler, unutulmakta olan bu kültürel değerleri kaleme almayı kendine borç bilirler. Büyük bir gayretle, fedakârlıkla atalarından gelen kültürel değerleri yok olmaktan bir nebze de olsa kurtaran bu bilge kişilerden biri de Atabekli folklor araştırmacısı, yazar Ülkü Önal Hanımefendi'dir.

Önal, Artvin'in Ardanuç ilçesinde dünyaya gelmiş bir araştırmacısıdır. Atabekli denilmesinin sebebi de doğup büyüdüğü ilçenin, ilçenin bağlı olduğu Artvin'in Atabek Yurdu'nun bir parçası olmasıdır. Atabek Yurdu, Türkiye'nin Kuzeydoğu Anadolu toprakları ile Gürcistan'da kalmış olan Ahıska coğrafyası üzerinde yaşayan bir kültürün yurdudur (Çınar, 2015: 20). Fahrettin Kırzıoğlu'nun belirttiği gibi (1998: 459) "Ahıska, Ahılkelek, Altunkala, Çıldır, Ardahan, Göle, Posof, Şavşat, Artvin, Ardanuç, Oltu, Bardız, Narman, Tortum, Yusufeli ve İspir'i içine alan" bir bölgedir. Bu bilginin verilme nedeni değerlendirmeye alınan kitaptaki gezilen yerlerin bir nevi haritasını sunmak ve okuyucunun yazarı daha iyi anlamasını sağlamaktır.

Önal'ın kaleme aldığı on dört kitabın sonuncusu bu yazıda değerlendirdiğimiz *Bir Artvinlinin Gezi Notları: Anadolu'dan Ahıska ve Batum'a* adlı eseridir. İncelediğimiz bu eser, 2020 yılında Yusufeli Belediyesi'nin bir yayını olarak literatürde yerini almıştır. Eser, kitabın sonundaki bölümde verilen resimlerle birlikte toplam 336 sayfadır.

* Bursa Uludağ Üniversitesi/Eğitim Fakültesi/Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bursa/Türkiye, minara@uludag.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7339-0260.

Eser, çalışmanın başında verilen *Sunuş, Takdim, Ön Söz, Özgeçmiş* ve sonunda yer alan *Kaynakça, Dizin, Ekler ve Fotoğraflar* dışında on üç bölümden oluşmaktadır. Anadolu'da başlayıp Atabek Yurdu'nda bulunduğu sıralarda gezi notlarını bir araya getiren araştırmacının asıl amacı, 93 Harbi'nden sonra Anadolu ve Türkiye'nin farklı yerleşim bölgelerine göç etmek zorunda kalan Atabek Yurdu insanlarının izini sürmekti. Bu sebeple eserinde yer aldığı yerleşim birimleri hayli renklidir. Türkiye'nin doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine kadar eserinde ayrı ayrı birer bölüm olarak ele aldığı şehir ve ilçelerin isimleri şöyledir: Türkiye sınırları içinde yer alan *Artvin, Ardahan, Ahlat, Gaziantep, Hatay, Kars, Kayseri, Osmaniye, Van, Yalova* ve Gürcistan sınırları içinde kalan *Ahıska* ve *Batum*'dur. Aslında gezilen yerlere dikkat edilirse araştırmacının doğup büyüdüğü topraklara olan bağlılığını ve sevgisini hissetmek mümkündür. Hele gezi notlarını ölümsüzleştirdiği bu eseri dikkatlice incelersek Önal'ın doğup büyüdüğü topraklara bir vatansever edasıyla gönül borcunu da yerine getirdiği açıkça söylenebilir. Ancak Önal'ın sadece vatanı olan Türkiye'ye kalbinin attığını söylemek de doğru değildir. Onun yüreği Türk dünyası için çarpmaktadır. Nerede bir Türk'e zulüm ediliyorsa, onun yüreği sızlar. Bunu eserini ithaf ettiği yazısından anlamak mümkündür. Önal, Çin zulmüne maruz kalan Uygur kardeşlerine ithaf ettiği bu eserin ilk sayfasında şu ifadelere yer vermiştir:

"Doğu Türkistan'da dünyanın gözü önünde,
Çin zulmüne maruz kalan,
Türk-İslam âlemince de yalnız bırakılan mazlum
soydaşlarımıza ithaf ediyorum."

Araştırmacı, eserin *Önsöz* bölümünde çok önemli açıklamalarda bulunmaktadır. Gezi yazılarının ne kadar önemli olduğunu vurgulayan Önal, bu eserlerin tarih kitabı niteliğinde olduğunun altını çizmektedir. Aslında seyahatnamelere genel itibarıyla bir ön yargıyla yaklaşılmaktadır. Fakat gezginler bulundukları çevrede tarihçilerin göremedikleri, ulaşamadıkları detaylı bilgilere ulaşma fırsatını yakalar, görülmeyen gerçekleri ortaya koyarlar. Ayrıca dönemsel olarak insanların hayata olan bakış açılarını da kendilerince ortaya koymayı amaçlarlar. Önal'ın dile getirdiği bu açıklamalarda da bir gerçek payı vardır.

Değindiği bir diğer husus da kadınların bu işe el atmalarının gerekliliğidir. Araştırmacı bu eserinde bulunduğu yerlerde derleme yöntemiyle elde ettiği unutulmaya yüz tutmuş zengin folklorik malzemelere yer vermiştir. Derleme işlerinde kadınların daha verimli olabileceği kanaatindedir. Nitekim nesilden nesile aktarıla gelen masalları, ninnileri, bilmeceleri, manileri, türküleri vs. en çok bilen, yaratan, yaşatan analarımız, ninelerimizdir. Onlardan derleme yapmak, esas olarak kadınların işidir. Ayrıca seyahat etmek, yeni yerleri görmek insanın ufkunu açar, dünyayı başka gözle görmelerini sağlar. Bir toplumun temeli anaların omuzlarında olduğundan kadınların kendilerini geliştirmeleri, çocukların eğitimine daha fazla katkı sağlayacağı aşikârdır. Analar evlatlarını ne kadar vatansever, şeref sahibi, donanımlı yetiştirirse o toplumun temeli de o kadar sağlam olur. Bundan dolayı Önal'ın da belirttiği gibi Türk kadını kendini daima geliştirmelidir.

Tarihte yeni yerleri keşfetmek için yola çıkan seyyahlar, yüzlerce yıl öncesinde ulaşım ve konaklamanın zor olduğu şartları göze alarak büyük bir cesaretle dünyanın bilinmezlikleri ile ilgili önemli bilgileri günümüze kadar taşımışlardır. Şüphesiz ki günümüzde ulaşım ve konaklamanın elverişli olduğu bir gerçektir. Ancak araştırmacının gezdiği bölgeyi göz önünden bulundurursak aslında Önal'ın yaptığı bu geziler pek de kolay olmamıştır. Araştırmacıda inanç ve cesaret olmasaydı, örneğin uzun süreliğine yolların

dahi kapandığı Artvin'in Borçka ilçesine bağlı Maçahel köyüne ve ulaşımı zor dağ köylerine gidilmezdi. Ancak her şeye rağmen araştırmacı, kadın haliyle bütün zorluklara göz yumarak ve tehlikeleri göze alarak bu toprakları gezip dolaşmaktan vazgeçmedi.

Araştırmacı, her ne kadar gezip gördüğü Anadolu'nun ve Gürcistan'ın bazı bölgeleri ile ilgili bilgilere yer verdiyse de genel itibarıyla gezi notlarını oluşturan bölge Atabek Yurdu bölgesidir. Değerlendirme her ne kadar bu bölgenin kültürel dokusuyla ilgili olsa da Anadolu'yla bir bütünlük oluşturmakta, Gürcistan'ın belirli bölgelerinin de tarihte Türklük yurdu olduğuna işaret etmektedir.

Atabek Yurdu, Dede Korkut hikâyelerinin anlatıldığı yerdir. Tarihsel bir birikime dayalı olan bu bölgenin kültürü, Ahıska merkezli Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin özgün kültürüdür. Âşıklık geleneğinin beşiğidir. Dolayısıyla âşıkların en çok yetiştiği ve saz eşliğiyle eserlerini en çok icra ettikleri bölge bu bölgedir. Günümüzde âşıklık geleneğinin hayli zayıfladığı görülür. Adını dahi duyamadığımız âşıkların olduğu da kaçınılmazdır. Araştırmacı gezilerini yaparken bu bölgenin âşıklarıyla ilgili bilgiler de toplamış ve eserinde gerek söyleşi tarzında gerekse doğrudan icra ettikleri eserlere yer vererek okuyucuya bilgi vermeyi de ihmal etmemiştir. Eserde Âşık İbrahim Kara'nın Âşık Veysel, Âşık Müdâmî ve Âşık Efkârî ile atışmalarına, Âşık Huzurî ile ilgili bilgilere, Âşık Nihanî'nin Ermeni Âşık Huzubî'yi atışmada yendiğine dair hikâyesine vs. rastlamak mümkündür.

Derlenen özel adlar, dilbilimsel incelemeler açısından da zenginlik arz ediyor. Araştırmacı, gezdiği köylerde derlediği ve hemen hemen her köyden elde ettiği, kullanılan veya kullanımdan düşen kişi adları, yer adları, sülale adları, dağ ve nehir adlarını itinayla sıralamıştır. Şüphesiz ki onomastik alanına katkı sağlayacak olan bu adlar, gerek yer adları bilimi (toponimler) gerek akarsu (hidronomlar) ve dağ adları bilimi (oronimler) gerek kişi adları bilimine (antroponimler) katkı sağlayacaktır. Bu toprakların ezelden beri Türklük yurdu olduğunu gösteren birer belge niteliğinde olan bu adlar, gezilip derleme yapıldığı bölgelerdeki kültür dokusuyla ilgili önemli bilgileri de içermektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi seyyahların kaleme aldığı eserler her ne kadar tarih eserler niteliğinde olmasalar da tarihi olaylara tanıklık edecek bilgilerle donatılıdır. Bu eserde de tarihten esintiler yer almaktadır. Araştırmacı, özellikle Rus işgali altında Türk toraklarında yaşanan olayları irdelemekte ve eserinde tarihi aydınlatan önemli bilgilere yer vermektedir. Önal, neredeyse yüz yıl öncesinde yaşanan tarihi olayları canlı tanıkların hatıralarıyla okuyucuya ulaştırmaktadır. Özellikle bölgede Rusya'nın hizmetine giren Ermeniler tarafından Türklere karşı gerçekleştirilen katliamlar, baskınlar ve eziyetler, Rus işgali ve bununla bağlı diğer olaylar yazarın notlarında genişçe ele alınmaktadır. Rus ve yandaşların uydurduğu yazılı sayfalardaki tarihin ne kadar çarptırıldığı aşikârdır. Aslında tarihin gerçek yüzünü, olayları canlı olarak yaşayanlardan öğrenmek ve kayda almak en doğrusudur. Bunun bilincinde olan Önal, gezdiği köylerde karşılaştığı canlı tanıklardan bu gerçek olayları kaleme alınmasını hiç ihmal etmemiş. Ayrıca bölgeyi Ermenilerin mezaliminden kurtaran Halit Paşa ile ilgili anıların da okuyucunun dikkatini çekeceği kanaatindeyim. Bu bağlamda eser, tarihin gerçeklerini yansıtabilen bir rehber niteliğindedir.

Türkiye'nin ekonomisi son zamanlarda hızlı bir gelişme sergilemektedir. Bu gelişimin içerisinde turizm sektörünün de önemli bir payı vardır. Özellikle de Türkiye'nin batı ve güney bölgeleri turizm sektörünün öncülüğünü yapmaktadır. Aslında Türkiye çok zengin bir kültürel ve tarihi mirasa sahiptir. Şüphesiz ki, pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan ülkemiz bütün yönleriyle korunmalı ve gelecek nesillere miras olarak aktarılmalıdır. Türkiye'nin özellikle de Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde, doğa güzellikleri bir yana, tarihi, arkeolojik, kentsel ve doğal sitler, anıtlar, ören yerleri, külliyeler, camiler, kiliseler vb. somut kültürel kalıntılar bulunmaktadır. Araştırmacı eserinde bu kültürel mi-

rasa da sıkça değinmekte ve ülkenin ekonomisine katkı sağlayacak bu bölgedeki değerlerin restore edilip turizme açılmasının önemine işaret etmektedir. Özellikle de köylerde bulunan tarihi ahşap evler, türbeler, konaklar, kümbetler vs. bu bölgenin birer somut kültürel mirası niteliğindedir. Yok olacağından endişe duyan araştırmacı, belediyelerin bu konuda girişimlerde bulunmalarının önem arz ettiğini dile getirmektedir.

Söz konusu olan geçmiş medeniyetlere ilişkin bu zengin kalıntılarla birlikte yaşam biçimleri, gelenek ve görenekler, el sanatları, yemek türleri de bu bölgelerde kendine özgü güzellikleriyle varlığını sürdürmektedir. Araştırmacı özellikle bu konulara girerek sohbet ettiği kişilerden derleme yapma yöntemiyle elde ettiği geçmişten günümüze kadar ulaşıla gelen zenginliklere de değinmektedir. Yemeklere büyük ilgisi olan Önal, bulunduğu köylerde yapılan yemekleri derlemiş, adları ve tarifleriyle birlikte okuyucuya sunmuştur.

Bu bölgenin kültürel zenginliklerinin bir diğer kaynağı da folklorik malzemelerdir. Aslında bu folklorik malzemeler bir toplumda, bir etnik grupta aile içinde çocuklara eğitim verilirken kullanılan eğitim araçlarıdır. Bilim dünyasında etnopedagoji olarak bilinen bu aile içi eğitimde kullanılan masallar, efsaneler, mitolojik rivayetler, maniler, halk hikâyeleri ve halk şiirleri, atasözleri, özlü sözler, deyimler, bilmeceler, kıssalar, fıkralar, türkü ve ninniler vs. önemli bir yere sahiptir. Yani etnopedagojinin araçları halk edebiyatı ve folklordur (Çınar, 2020: 27). Halkbilime büyük ilgisi olan Önal, hemen hemen bulunduğu her köyde yöre ağzıyla masal, efsane, bilmece, mâni, halk hikâyeleri, halk şiirleri, türkü, fıkra, atasözleri vb. halk edebiyatı ürünleri derleyip kaleme almıştır. Dikkatimizi çeken husus, Evliya Çelebi'nin "Seyahatnâme"sinde de adı geçen Artvin'in Borçka ilçesine bağlı Maçahel nahiyesindeki bir korodan söz etmesidir. Bu koroda sadece yaşlılar yer almakta ve icra ettikleri yerli türkü ve şarkılar, tamamıyla atalardan, dedelerden kendilerine miras kalan eserlerdir. Bu köyün bir kısmı 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'yla sınırın öte tarafında kalmıştır. Nüfus, yarı yarıya azaldıysa da nesilden nesile aktarıla gelen bu zenginlikler bu köy sakinleri tarafından hala yaşatılmaktadır.

Eserde gelenek ve göreneklere, batıl inançlara, halk hekimliğine ve çocuk oyunlarına da yer verilmiştir. Türk geleneklerinden düğün gelenekleri, Ramazan gelenekleri, askerlik gelenekleri ve yayla geleneklerine sıkça rastlanmaktadır. Eserde gelin kıyafetinin detaylarına değinilmekte, gelin ve damatla ilgili geleneklerin de örnekleri verilmektedir.

Ayrıca köylerdeki bitki ve hayvanlarla ilgili bilgilere de rastlamak mümkündür. Bölgelerde yetiştirilen patates, buğday, bakla, üzüm gibi sebzeler ön plana çıkmaktadır. Özellikle de adlarının da unutulmaya yüz tuttuğu armut adları, yabani bitki adları ve üzüm çeşitleri dikkat çekmektedir.

Cesareti, azmi ve büyük fedakârlıkla eseri bilim dünyasına kazandıran Ülkü Önal Hanımefendi'yi canı gönülden kutluyorum. Araştırmacının gezdiği yerlerin tarihini, kültürünü, mimarisini, yöre ağzının tarihi söz varlığını vs. yansıtan bu eser, gerek dilcilerin gerek halkbilimcilerin gerek tarihçilerin gerekse ilgili alan araştırmacılarının dikkatini çekebilecek önemli bir eserdir. Ayrıca yazar diğerlerine, özellikle de kadın araştırmacılarına örnek olmalıdır. Vatanını ve halkını seven, Türk kültürüne büyük önem veren, atalardan gelen mirasın yok olmasından endişelenen yazar, maddi ve manevi varlığını ortaya koyarak doğup büyüdüğü topraklara karşı gönül borcunu yerine getirmiştir. Nice çalışmalara imza atması dileğiyle…